

MOLLA LÜTFİ

Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ

12 Aralık 1938'de İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve yüksek öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1960'da İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. Aynı fakülteye Medeni Hukuk asistanı olarak girdi. Doktorasını ve doçentliğini aynı fakülte'de tamamlayarak 1981 'de Prof. ünvanı aldı. Doktora tezi vakıflar konusundadır. Profesörlük çalışmasında da Medeni Hukuk tüzel kişilerinin tarihi gelişimi kapsamında vakıflar ile meşgul oldu. Ayrıca vakıflar konusunda çeşitli makaleleri ve koşmaları vardır. Doçentlik tezi özellikle Borçlar Hukuku ve Medeni Hukuk alanında Hukuka ve Ahlaka aykırılık konusuna ilişkindir.

Halen aynı Fakülte'de Medeni Hukuk Anabilim dalı içinde bir seksüyon başkanıdır. İki yıl kadar İslam Hukuku Seçimlik derini de üstlenmiştir. (1993-1995) Akademiik çalışmalarından başka mesleki alanda çeşitli kitapları vardır. Ayrıca İslam Düşüncesi'ne ilişkin de çeviri ve telif olarak çok sayıda eser ve makaleleri yayınlanmıştır. Çeviri ve telif olarak yayınlanan kitaplarının sayısı 30'un üzerindedir.

Defterdar'da Feshane Binası'nın karşısında, 1994 sonlarında Eyüp Belediye Başkanı Sayın Ahmet Genç ile o sırada İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Sayın R. Tayyip Erdoğan'ın himmetleri ile inşa edilen Molla Lûtfî'nin türbesi yer almaktadır.

Molla Lûtfî öteden beri çok sevdiğim bir zat idi. Türbesinin veya hiç değilse kabrinin nerede olduğunu bilemiyordum. Rahmetli Şerefeddin Yatkaya; kitapların söylediği üzere Defterdar'da, Defterdar Nazlı Mahmud Çelebi Camii civarında aradığını, fakat bulamadığını belirtmekte idi.⁽¹⁾ Ben de aradım, bulamadım. "Yol geçmesi ve kamulaştırma dolayısı ile kabir acaba kayıp mı oldu?" diye düşündüm. Belki de yine Defterdarlık yapmış olan, sevmediğim, Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa Han'ın "ecel celâlisi" Zal Mahmud Paşa'nın Eyüp'teki Camii ile Defterdar Mahmud Çelebi Camii'nin karıştırılmış olabileceğini düşünerek Zal Mahmud Paşa Camii haziresini dolaşım. Orada gördüğüm yazısız ve eski bir büyük mezar taşının, Molla Lûtfî şehid olarak idam edildiği için ona ait olabileceğini düşündüm, fakat bunu açıkça yazmadım. Fakat, Zaman Gazetesi'nin ilk neşir yılında da Sayın Nazif Öztürk atf yapmış idi. "1402'lik" idim ve Molla Lûtfî'yi de "Osmanlı Medrese Tarihi'nin ilk 1402'liği olarak düşünüyordum. 1990'da Üniversite'ye döndüm. Bu tarihten sonraki rektör seçiminde oyumu "Tokatlı Müderris Sarı Lûtfî"ye verdim. Bu oyun benden sadır olduğu şeyi oldu ve Nokta Dergisi'nde bu konuda benden görüş alındığını hatırlıyorum. Sayın M. N. Haskan'ın Eyüp Tarihi elime geçince, içinde Molla Lûtfî'ye ait bir şey bulamayacağımı düşünerek, fakat yine de aramaktan kendimi alamayarak kitabı karıştırdım. (1993) Kitabın 1. Cildinin 232. sahifesinde "Molla Lûtfî Türbesi" hakkındaki açıklamayı görünce çok sevindim ve heyecanlandım. Burada "türbe, zamanla büyüyen Defterdar Mensucat Fabrikası içide kalmıştır. Şimdi ki cadde yapımı sırasında ilave binaların Nisan-Mayıs 1987 tarihinde yıktırılması üzerine meydana çıkmıştır. Bu türbenin varlığından yöneticilerin dahi haberi yoktu" denmekte idi (s.232). Oysa ben bu tarihten biraz önce Mahmud Çelebi Camii civarında kabri aramış idim. Muhtemelen bu tarihten sonra da arasa idim, kimse bana yol seviyesinden aşağıda kalmış olan bu kabirleri gösteremeyecek idi. Nitekim, Eyüp Tarihi'ni okuduğum sırada da "Yeni Asya"da haftalık yazılarım çıkmakta idi ve bu kabri ziyaret için - Yeni Asya'da hikaye ettiğim üzere- fakülte'den yola çıktığım da yine kabri bulamayacaktım ki, ansızın benimle birlikte gelen Asistan Ferhad

Bey'in keskin nazarı ile kabri bulduk. Bulduktan sonra yanımıza toplanan semt sakinlerinden bir zat, kendisinin mensucat fabrikasından emekli olduğunu, bu türbenin fabrika içinde bilindiğini, fakat kime ait olduğunu kimsenin bilmediğini söyledi.

1494 yılı; benim kanaatimce Molla Lûtfî'nin Şehadet yılı idi ve bu yılın çok yaklaştığı bir sırada türbenin ortaya çıkmasında bir "işaret" vardı. Türbenin onarılması ve Molla Lûtfî'nin "itibarının iadesi" gerekiyordu. bunun için başvurduğum ebna-i zamanda ya "dirhem", yahut "kerem" yoktu. [Kerîman-râ der in donyâ direm nist / Direm-dârân-i âlem-râ kerem nist." (Bu dünyada, kerimlerin dirhemi, parası pulu yok, servet sahiplerinde ise kerem yok- Şeyh Sa'di)]

Hukukçular Derneği bana o yıl (1494) "Yılın Hukukçusu" plaketi verince, "Yılın Hukukçusu ben değilim, bu yılın şehadetinin beşyüzüncü yılı demek olan Tokatlı Molla Lûtfî'dir, plaketi ona vekaleten alıyorum" dedim. Hazır bulunanlar arasında o zamana kadar tanımadığım, fakat bana birçok zevatın yapmış olduğu gibi müsteâr isimle çok haksız tarizlerde bulunmuş olan Resul Tosun Bey de varmış. Tokatlı olduğu ve o ana kadar Şehid hemşehrisini duymamış olduğu için eve döner dönmez kitap karıştırmış, Molla Lûtfî'ye şehadet şerefine istihkak kesbetmesi için yapılmış olan "Zındıklık ve İlhâd" isnadı dolayısı ile tereddüde düşmüş, fakat sonunda o da Molla Lûtfî muhibbânuna katılarak Sayın Ahmed Genç'e, o da Sayın Tayyip Erdoğan'a başvurmuş. Bu arada ben de haberdar edildim ve Sayın Ahmed Genç ile davet üzerine görüştüm. Nihayet, düzenlenen programda, Molla Lûtfî Merhumun türbesi açıldı ve Tayyip Bey kurdeleyi benim kesmem için ısrar etti. Onun himmeti ile türbe onarıldığı için kabul edemedim, sadece Molla Lûtfî'yi rahmetle andığım ve bu açılış dolayısı ile

Resim 1; Molla Lûtfî Türbesi (Eyüp Belediye arşivinden)

(1) Şerefeddin Yatkaya'nın incelenmesini bizzat okumuş idim. Şu anda elimin altında olmadığı için, merhum O. Ş. Gökyay'ın eserinden naklen atf yapıyorum: Molla Lûtfî, Kültür ve Turizm bakanlığı Yayını, 1987, s.14,dn.52

Resim 2; Molla Lûtfî'nin Türbesinin Eyüp Belediye Başkanı ve yetkililer tarafından onarılması sırasında bir görüntü. (Eyüp Belediye arşivinden)

sevinç ve teşekkürleri mi ifade ettiğim bir konuşma ile yetindim.

Molla Lûtfî Merhum'un hayatı ve şehadeti hakkında bilgi veren kaynaklar: Merhum Orhan Şaik Gökyay'ın yukarıda zikrettiğim eserinden ve sayın Ahmet Yaşar Ocak'ın "Os-

manlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, 15-17. Yüzyıllar", Tarih Vakfı Yurt yayınları 60, 1998 başlıklı eserinden araştırıp bulabilirsiniz. Zaman çok sınırlı olduğu için ayrıntılara giremiyorum. Sadece şunu belirtmekle yetiniyorum: Molla Lûtfî, "Zındık ve mülhid" olmak şöyle dursun, İman-ı Kâmil sahibi bir zat ve devrinin en önemli bilgini idi. Tazarru'name sahibi Sinan Paşa Merhum'un öğrencisi idi ve onun tarafından Fatih'e takdim edildi. Fatih Sultan Mehmed fetihden sonra, bugün maalesef hazin bir durumda olan İstanbul Üniversitesi'ni ümit verici bir konumda kurdu. Henüz çok iyi bilmediğimiz sebepler ile, bir süre sonra Fatih Sultan Mehmed ile- Şeyh Ebülvefâ bağlısı- Sinan Paşa'nın arası açılınca ve Sinan Paşa da "1402'lik" olup hatta "tedavi amacı" ile dövdürülmek istenince, o dönemin ilim adamlarının bazılarının "kerem" seviyesine, "vefa" seviyesine bakınız ki, Fatih; tepkiler üzerine Sinan Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmakla yetindi ve Moll Lûtfî de - Sinan Paşa'nın kardeşi Yakup Paşa'nın kızı Hasnâ Hanım ile evlendiğine göre⁽²⁾ aralarında bir de sıhrîyet kurulmuş olan - Sinan Paşa ile birlikte gitti. Her ikisi de devrin büyük erlerinden, Vefa semtine adını veren Şeyh Ebül-Vefa'ya bağlı idiler. Bayezid döneminde Sinan Paşa ile birlikte İstanbul'a dönen Molla Lûtfî, Sinan Paşa'nın ve Şeyh Ebül-Vefa'nın irtihalinden sonra, ileride Pertev Paşa'nın vefatından sonra yalnız kalacak ve şehid edilecek Hamza Bali Merhum gibi, hased ve garaz erbabı karşısında yalnız kaldı. Fatih'in kurduğu "Üniversite" Bayezid döneminde "riya" ve "gösteriş" havası içinde kendisinden beklenen ümetleri boşa çıkarmak üzere idi. Gerçek ilim; Seyyid Şerih-i Cürcanî'nin bir asır öncesinden söylediği gibi, "Rûm" ülkesinde gurûb ediyor, Molla Lûtfî de bu çöküşe tahammül edemeyip dilini de tutamıyor, büyük alim geçinen çağdaşlarını acı bir dil ile eleştiriyordu. Onların "ilmin izzeti" diye kapıldıkları zahirî gösteriş ve tevellüflere de önem vermiyor, bir merkepçeğe biniyor ve yemini de kendi veriyor (bugünün şartları ile: Volkswagene biniyor ve şoför kulla-

namıyor), bu dervişane hareketleri de ulemâ-rüsümü kızdıyordu. Nihayet onu yalnız kaldığı ve yaşlandığı bir sırada şehid etmenin yolunu buldular. Sinan Paşa'nın- seciyesi Sinan Paşa'ya benzemeyip Habil'e karşı Kabil özelliği gösteren - Kardeşi Anmed Paşa'nın, herhalde Sinan Paşa'nın kütüphanesini ele geçirememenin verdiği kızgınlık ile padişah ikinci Bayezid'e yazdığı tezvir mektubundan anlaşıldığına göre,⁽³⁾ eşinin amcası dahi maddi bir menfaat uğruna ona kin besliyor ve idam edilmesi için uğraşıyordu. Nihayet; Sinan Paşa'nın vefatından dokuz yıla yaklaşan bir süre geçtikten sonra fırsatı ele geçirdiler? Molla Lûtfî Merhum'un ders halkasına dahil edilmiş ve "casusluk" yapma görevi verilmiş ah-laksız bir öğrencinin, "Molla Lûtfî, ders anlatırken: namazın kuru kuruya eğilip doğrulmak demek olduğunu söyledi" tarzındaki tezvirini bahane eden ve - Hatibzade gibi- "Şerîr- un-nâs" dan olan sözde ulemâ, Molla Lûtfî'yi yargılamak için olağanüstü bir enkizisyon mahkemesi teşkilini başardılar. Devrin Şeyhulislâmı Efdalzade Merhum da bu "mahkemenin hükmüne: adalet" deyip tasdik etse idi, başka bir iftiraya gerek kalmayacak idi. Oysa Molla Lûtfî dersde böyle bir şey de söylememiş, Emir ül-mü'minin Ali'nin bacağına kalan ok temreninin ancak namaz sırasında kendisinden geçip acısını duymadığı için cerrah tarafından çıkarılabildiğini anlatırken ağlamış ve "işte namaz budur, bizimki kuru kuruya yatıp kalmadır" demiş idi. Herhalde Şeriat'den Sultan'ın da tasdik edeceği bir fetva alamayacaklarını anlayan fetvacılar, büyük bir ihtimal ile, o sırada sultan'ın zihnini çok meşgul eden Cem Sultan meselesine Molla Lûtfî'yi de karıştırmış olacaktı ki, Latîfî Tezkiresinde bir "aşere-i muhabbese" iması yer almaktadır. Fakat ben nasıl "1402"lik olmanın anlamını bu konuşmamda belirtmeyip herkesin anladığını ve bildiğini düşündü isem, Latîfî de herhalde böyle düşünmüş ve bu "aşere-i muhabbese" sorununu açıklamamıştır. İşin tuhafı, yanılmıyorsam, "aşere-i muhabbese" terimi kimsenin ilgisini de çekmemiştir. Muhtemelen Şeriat'den ümidi kesen insafsızlar bu kez de Molla Lûtfî ve bazı ona tabi olan kimselerin Cem Sultan'ı tahta çıkarma niyetinde olduklarını Bayezid'e fısıldamış ve Bayezid'in Şeyhül-islam'ın imza etmediği Şeriat fetvasını tasdik etmesini sağlamış olabilirler. Böyle bir siyasi tezvir işin içine girmemiş olsa idi herhalde Molla Lûtfî'nin "zindan" dan manzum dilekçe gönderdiği sadr-ı a'zam veya diğer ilgililer; onu "Şeriat" hükmünden (!) kurtarabilirlerdi. Oysa onlar da çok iyi tanıdıkları Molla Lûtfî'nin "imdad!" çağrısına kulaklarını tıkadılar. Bu ha-

(2) bkz: O. Ş. Gökyay, age, s.2 ve bu esere de kaynak olan: İ.E. Erünsal, İÜEF Tarih Der-gisi, İstanbul 1982, s.74

(3) İsmail E. Srünsal, agm, s.74

zin imdad çağrılarını okumak isteyenler, Merhum Orhan Şaik Gökyay'ın ve Merhum Şerefeddin Yaltkaya'nın incelemelerine bakabilirler. Günümüzde olduğu gibi, adalete siyaset karışınca, dostlardan hiçbirisi kendisini tehlikeye atmak istemedi. Molla Lûtfî, At Meydanında ve büyük ihtimal ile kırk yıl kadar sonra yine büyük ve mazlum şehidlerden İsmail-i Ma'sukî'nin şehid edildiği yerde, Örme Sütun'un ve Yılanlı Sütun'un, Dikili Taş'ın karşısındaki "çukur çeşme"önünde idam edildi. İdam edileceği yere kadar, artık manzum dilekçelerinin sonucundan ümidini kesmiş olarak ve kelime-i şahadeti tekrarlayarak gitti "Zindan"ı nerede idi? Topkapı Sarayı içinde mi? Bilmiyorum. Başı toprağa düştükten sonrada dilinden yine kelime-i tevhid duyuldu ve bu son sözü oldu.

Hangi tarihte? Bu dahi ihtilafıdır. Kanaatimce 25 Rebi'ul evvel 900 Hicri tarihi; Rebiulâhır şeklinde yanlış okunarak Molla Lûtfî'nin şehadet tarihi "1495 yılı 24 Ocak" sanılmıştır. Oysa doğru tarih; "1494 yılının 24 Aralık günü" olacaktır. Nitekim Richard F. Kreutel bu tarihi vermektedir.⁽⁴⁾

Kreutel gerçekten dürüst ve değerli bir bilim adamı olduğunu şu cümlesi ile gösterir? "Bu ...enkizasyon kararı gerçekten de Osmanlı manevi hayatı tarihinde bir utanç lekesidir." (s.166) Oysa Oruç (Gazi) Vekayi'namesinde Lûtfî-i Divane (Deli Lûtfî)nin Padişah fermanı ve Şer'i Şerif gereğince idam edildiği ve 'Şeriat duvarından taş çıkaranın, o gediğe başını koyması gerektiği" söylenir. (Age, s.79)

Molla Lûtfî'nin şehadet tarihi 24 Aralık 1494'dür.

Bize alışlageldiği üzere- zulmen şehid edilen bir kimsenin kurtulması için hiç kimse bir şey yapmaya teşebbüs etmemiş, üstelik bazıları bu idamı sultan'ın adaleti ve dine bağlılığı sonucu olarak gösterebilmişlerdir. Ne var ki dürüst ve hareketsiz kalanlar, Molla Lûtfî'nin şehadetinden sonra kendisine övgülü tarihler düşürmüşler, artık nasıl olsa "tehlikesi ortadan kalkan birisinin "şehid" sayılmasının suç olmadığını düşünmüşlerdir. Onu şehit etmekle zafer kazandıkları kanaatini taşıyan ve sevinen hasımları ise çoğunlukla bayramlarının yıl dönümünü dahi kutlayamamışlar, fani dünyayı Molla Lûtfî'nin ardından terketmişlerdir. Sultan Bayezid de yirmi yılı doldurmadan tahttan indirilmiş ve rivayete göre oğlu Sultan Selim tarafından zehirletilerek vefat etmiştir.

Molla Lûtfî'yi rahmet ve sevgiyle analım, Şehid olduğunu bilelim. Bu olayın doğru bilinci-

ne varmadığımız ve muhasebesini yapamadığımız için de "Yüksek Öğretim Tarihi'miz bir ilerlemenin tarihi olamadı.⁽⁵⁾ Molla Lûtfî'nin vefat tarihini tesbit edebiliyoruz, fakat doğum tarihini tesbit edemiyoruz. Sinan Paşa'nın ve Şeyh Ebül-Vefa'nın vefalı öğrencisi ve müridi olup Fatih tarafından takdir edilen, Sinan Paşa gözden düşünce Sinan Paşa'yı ikbal imkanlarına tercih eden, ömrünün son yıllarında aşkı iyice artmış olan Şehid Mevlânâ Lütfullah (Deli, Tokatlı, Sarı, Maktul Molla Lûtfî)'i bilenler bilir. İlim adamı yönü ile de, müellifini çok onurlandırıcı eserlerin sahibidir. (taz'if-ul-Mezbah'ın fransızca çevirisi, s.3) Bu yönü için fransızca çevirinin "Giriş" bölümüne başvurulmalıdır. A. Yaşar Ocak'ın "Zındıklar ve Mülhidler" başlıklı ve yukarda anılan eserinden öğrendiğimize göre "felsefi ve kelami görüşleri" hakkında Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi dalında hazırlanmış ve basılmamış bir yüksek lisans tezi vardır. (İbrahim Maraş) Bir tarih tezi ile de "aşere,i muhabbese" meselesi ve Molla Lûtfî'nin adaletsiz ve insafsızca idamında bir "Sultan Cem taraftarı olma" ithamının yatıp yatmadığı araştırılmalıdır.

Molla Lûtfî'nin; hocası Sinan Paşa'ya gösterdiği vefayı, Edirne'de henüz asker iken Molla Lûtfî'yi görüp ilmiyyeyi tercih eden hemşehrisi ve öğrencisi İbni kemal gösterememiştir. Ne var ki hiç değilse "aşere-i muhabbese"den sayılma tehlikesi geçtikten sonra, Yavuz sultan Selim'in sorusu üzerine Molla Lûtfî doğru inançlı olduğunu, 'gayret-i akran belasına uğrayıp" meslekdaşlarının kıskançlığı üzerine şehid edildiğini söylemiştir. Molla Lûtfî'yi de insafsız ve hasetçi rakipleri ile aynı kumaşdan görmeye yol açacak yargılar, Osmanlı ulemasını temize çıkarmaya yaramaz, bütünü ile kötüleme anlamına gelir. (Krştrz: A.Y. Ocak, age, s.227) A.Y. Ocak'ın "Hakim İshak"'ı meçhul bir kişilik olarak görmesi (s.238) dolayısı ile de, bu İshak'ın, Molla Lûtfî'nin hıristiyan öğrencisi olması gerektiğine (O.Ş. Gökyay, s.40) Yaltkaya'dan naklen değinmekle yetiniyorum.

Molla Lûtfî'nin oğlu; Kanunî Sultan Süleyman'ın hocası mıdır?⁽⁶⁾ Molla Lûtfî türbesinde yer alan kabirlerden birisi onun mudur? Bir diğeri de Yakup Paşa kızı ve Molla Lûtfî zevcesi Hasna Hanım'ın mıdır? Molla Lûtfî soyu devam etmekte midir? Bilenler bilmeyenlere öğretsinler!

(4) Der Fromme sultan bayezid, übersetzt, eingeleitet und erklärt von R.F. Kreutel, Verlag Styria, Graz- Wien-Köln, 1978,s.166

(5) Franz Babinger de Şehid Molla Lûtfî hakkında verilen idam hükmünü adaletsiz bulur ve Molla Lûtfî'yi Osmanlı Düşünce Hayatı'nın en nükte-dan ve özgün beyinlerinden birisi olarak niteler. (Mehmed Oqder Eroberer und seine Zeit, F. Bruckmann- München 1959, s.538) Babinger'in verdiği 28 Aralık tarihi (1494) Bir hasaplama yanlış olacaktır. 24 Aralık tarihi (1494) 25 Rebi'ulevvel 900 tarihine uymaktadır. (Çarşamba günü). (bkz. Y. Dağlı / C. Üçer, tarih Çevirme kılavuzu, 3.Cilt TTK. Ankara 1997, s.632- İstanbul Fransız Arkeoloji Araştırmaları Enstitüsü'nün yayınladığı, Molla Lûtfî'nin, La Duplication de l'Anutel (Taz'if-ul-Mezbah) risalesinin arapça metnini yayıma hazırlayan Şerefeddin Yaltkaya (İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Profesörü ve Eski Diyanet İşleri Başkanlarından), fransızcaya çevirenler de A. Adnan (Adivar) ve Henry Corbin'dir. (Paris1940) Bu eserde 25 Rebiulevvel yerine 29 Rebi'ulevvel dendiği için Babinger de 28 Aralık tarihini vermiş olmalıdır.

(6) Bkz: O.Ş. Gökyay, age, s.35